

ایینه پژوهش

سال سی و هفتم، شماره اول
فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۵
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب شناسی و
اطلاع رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۷

۲۱۷

دوماهنامه
ایینه پژوهش

سال سی و هفتم، شماره اول
فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۵

Ayeneh-ye- Pazhoohesh

Vol.37, No.1 Apr - May 2025

A bi-monthly journal exclusively
review & information dissemination

217

dedicated to book critique, book
in the field of Islamic culture

امید هادیان برسیانی | محمد دهقانی اراکی | جویا جهانبخش | امید حسینی نژاد | مجید جلیسه
نذیر احمد / شیوا امیرهدایی | حیدر عیوضی | آریا طبیب زاده | امیرحسن خورش
سیدضیاء مرتضوی | محمد غلامی | حمید عطائی نظری
علی ایمانی ایمنی | سعید مهدوی فر | رسول جعفریان

وقتی ترجمه تاریخ می سازد | نامه ای نویافته از آیت الله شبیری زنجانی به استاد مینوی در سال ۱۳۳۷
«کَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» | خراسانیات (۸) | چاپ نوشت (۲۳) |
مطالعات زبان و ادب فارسی در شبه قاره (۲) | آینه های شکسته (۱۳)
«سبک پشت» بی سنگ | ارزیابی اعتبار کتاب مزار عبدالله اصم
امامت و ولایت در محقق ترجمه ای جدید از قرآن کریم | معرفی و بررسی تصحیح تازه تنبیه الغافلین
«چون هَدَيَانِ مَحْمُومٌ نامفهوم»

نکته، حاشیه، یادداشت

پیوست آینه پژوهش: محمد بن عمر واقدی (۱۳۰-۲۰۷ق)

پرتال
دوماهنامه
ایینه پژوهش

Jap.isca.ac.ir

«كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ»

جويا جهانبخش

| ۳۵ - ۴۴ |

۳۵

آینه پژوهش | ۲۱۷

سال ۳۷ | شماره ۱

فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۵

چکیده: در نوشتار حاضر نویسنده به بررسی لغت «رابعه» در لغت‌نامه‌های مختلف پرداخته است و برای دقیق‌تر بیان کردن منظور خود، عبارت «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» را بررسی کرده است.

کلیدواژه‌ها: رابعه، لغت‌شناسی، «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ».

Ka-l-Shams fi Rābi'at al-Nahār

(Like the Sun in the Fourth Part of the Day)

Jooya Jahanbakhsh

Abstract: In this article, the author examines the term *rābi'a* as it is defined and interpreted in a range of Arabic lexicons. In order to clarify the semantic nuances of the term more precisely, special attention is devoted to the expression *ka-l-shams fi rābi'at al-nahār* ("like the sun in the fourth part of the day"). Through a comparative analysis of lexicographical sources, the study investigates the various meanings attributed to *rābi'a* and evaluates their implications for understanding this expression. The article thus contributes to a more accurate interpretation of the phrase and highlights the importance of lexicographical analysis in the study of classical Arabic texts.

Keywords: *rābi'a*, lexicography, *ka-l-shams fi rābi'at al-nahār*.

در لَعْتِ نَامُهُ دِهْخُدا ذیل واژه «رابعه» از جمله می خوانیم:

«ربع. یک چهارم: کالشمس فی رابعه النهار: چون آفتاب در نیمروزان.».

می نویسم:

أَوَّلًا، ائِ كاش از برای «رابعه» به معنای «ربع، یک چهارم»، آن سان که شیوهٔ مُختارِ مَعهودِ دَر تَأْلِيفِ وَ تَدْوِينِ غَالِبِ مَدْخَلِ هَايِ لَعْتِ نَامُهُ دِهْخُداست، مَنبَعِي از مَنَابِعِ لُغَوِي فَرَا نِمُوده و به آوَرْدَنِ يَكِ شَاهِدِ که آن هَم - دَسْتِ كَمِ به كُمانِ ما - دَلَالَتِ وَاضِحِي بَرِ مَقْصُودِ نَدَارَد، بَسَنَدِه نَكْرَدِه بُوْدَنَد.

مَنْ بِنْدِه تَتَبَعِي فَرَاخِ دَامَنِه نَكْرَدِه اَمِ لِيكِ بَا جُسْتِ وَجُو دَر چَند فَرْهَنگِ موثُوقِ دَمِ دَسْتِي، «رابعه» را به مَعْنَايِ «ربع، یک چهارم» نِيَا فُتَمِ وَ هَمِينِ بَسِ اسْتِ تا نِشَانِ دِهْدِ تَنُها خَوَانَدَه بِي اِطْلَاعِ لَعْتِ نَامِه که از بَرَايِ وَقُوفِ بَرِ اَيْنِ مَعْنِي، حَاجَتِ به رُوْشَنِ دَاشْتِي بِي شُتَرِ وَ بَا زُبُرْدِي اُسْتُوَازَتَرِ دَارَد، مَن نِي شُتَمِ / نَخَوَاهَمِ بُوْد.

۳۷

آينه پژوهش | ۲۱۷
سال ۳۷ | شماره ۱
فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۵

ثَانِيًا، بَرِ فَرُضِ اِزْتِبَاطِ رَا شَتِيْنِ «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» بَا «رابعه» به مَعْنَايِ مَوْرِدِ نَظَرِ مُدَوِّنَانِ لَعْتِ نَامِه، جَايِ اَنِ بُوْدِ پَيُوْنَدِ رُوْشَنِ اَيْنِ «رابعه النَّهَارِ» را بَا اَنِ مَعْنَايِ «ربع، یک چهارم» بَرِ اَفْتَابِ اِفْكَتَنَدِ وَ دُزْبَارَهٔ چِگونگِي دَلَالَتِ واژه دَرِ اَيْنِ عِبَارَتِ لَحْتِكِي رُوْشَنگَرِي كُنَدِ وَ فَرُضًا تَوْضِيحِ دِهَنَدِ که چُونِ مُدَّتِ رُوْشَنَايِ رُوْزِ به چِهار بَخْشِ تَقْسِيْمِ مِي شُدِه اَسْتِ وَ اَزِ قِضَا اَيْنِ يَكِ چِهارمِ (كُدامِ يَكِ چِهارمِ؟! رُوْشَنِي بِي شُتَرِي دَاشْتِه، بِالتَّبَعِ اَيْنِ يَكِ چِهارمِ نِمُودِ و اِشْتِهَارِ خَاصِي يَافْتِه وَ به عِنْوَانِ «رابعه النَّهَارِ» زَبَانِ زَدِ كَرْدِيْدِه وَ دَرِ چُنِينِ عِبَارَتِي به مِثَابَتِ زَبَانِ زَدِي مُتَعَارَفِ به كَارِ رَفْتِه اَسْتِ... مَعَ اَلْاَسْفِ تَوْضِيحِي نَدَا دِه اَنَدِ وَ چِگونگِي اِزْتِبَاطِ مَفْرُوضِ بَرِ ما مَعْلُومِ نَشُدِه اَسْتِ.

ثَالِثًا، اَزِ بُنِّ اَيْنِ تَعْبِيْرِ «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» که به زَبَانِ فَاَرْسِي هَمِ رَاَهٔ يَافْتِه اَسْتِ وَ گَهٔ گَاَهٔ دَرِ مُنْشَأَتِ اَدْبَايِ فَاَرْسِي زَبَانِ عَرَبِي پَرَانِ هَمِ دِيْدِه مِي شُودِ، خُودِ - به اِصْطِلَاحِ طَّلَابِ عُلُومِ قَدِيْمِه - "مَحَلِّ كَلَامِ اَسْتِ" و - به بِيانِ خُودِ مَانِي شَايِعِ دَرِ مُحَاوَرِه - "حَرْفِ دَارَد!"... پَسِ، جَايِ اَنِ بُوْدِ دَرِ لَعْتِ نَامُهُ دِهْخُدا که غَالِبًا دَرِ مَثْنِ يَا هَامِشِ اِشَارَتِي مِي دَارَدِ به مَبَاحِثِ لُغَوِيَانِ دَرِ تَصْوِيْبِ يَا تَحْطِئَةُ لُغَاتِ، بَدِيْنِ نَادُرُسْتِي عِبَارَتِ «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» نِيْزِ اِشَارَتِي رُوْدِ؛ لِيكِ گُويَا غَفَلَتِ شُدِه اَسْتِ.

عَلَامَه عَلَيِ اَكْبَرِ دِهْخُدا - طابِ نَراه - دَرِ كِتَابِ كِرَانِ مَائِهٔ اَمْثَالِ وَ حِكَمِ نِيْزِ «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» را ياد كَرْدِه اَسْتِ بَدِيْنِ رِيحْتِ:

«كالشمس في رابعة النهار (یا) فی وسط النهار. در نهایت آشکاری.»^۱.

مَعْنَايِ كُلِّي مُسْتَفَادٌ صَحِيحٌ اِثْت؛ لِيَكِ صَبِيحُ «رَابِعَةِ النَّهَارِ» - جُنَانٌ كَهْ بِشْرُخٍ تَرِ خَوَاهِيْمِ كُفْتِ -
دُرُوسْتِ نِيْسْتِ وِ مِي بَايِسْتِ بَهْ صَبِيحُ صَحِيحِ وَ فُصِيحِ اَنْ - كَهْ چِيْزِ دِيْگِرِي اِثْتِ -، اِشَارَتِي
مِي رَفْتِ؛ كَهْ نَرَفْتَهْ اِثْتِ.

اَزْ دَرِ رُوْشَنِ دَاشْتِ مِي اَفْزَايِمِ:

تَعْبِيْرُ «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ»، دَرِ زَبَانِ عَرَبِي، اَزْ اَعْلَاطِ شَايِعِ اِثْتِ وَ مَوْرِدِ تَأْيِيْدِ شِيْوَاَزَبَانَانِ وَ
شَخْنُ شِنَاسَانِ نِيْسْتِ.

بِنَا بَرِ اَنْجَهْ اَزْ كِتَابِ هَايِ مُعْتَبَرِ دَرِ مَعْرِفَتِ لُغَتِ عَرَبِ بَرْمِي اَيِدِ، «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» بَايِدِ
كُفْتِ، نَهْ «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ».

دَرِ اَقْرَبِ الْمَوَارِدِ كَهْ بَحْثِ عَصَا رَهَايِ اِثْتِ سُوْدَمَنْدِ وَ كَارَا اَزْ كُتُبِ لُغَتِ سُنْتِي عَرَبِي
(وَ دَرِ مُرَاجَعَاتِ دَمِ دَسْتِي - جُنَانٌ كَهْ نَامِ اَنْ اِثْتِ: - «نَزْدِيكَ تَرِيْنِ اَبِشْخُورِ» بَهْ شُمَارِ
مِي اَيِدِ^۲، مِي خَوَانِيْمِ:

«رَائِعَةُ الصَّحَى وَرَائِعَةُ النَّهَارِ: مُعْظَمُهُ؛ وَهُوَ مَثَلٌ فِي الْوُضُوحِ وَالشُّهْرَةِ؛ يُقَالُ: «هُوَ كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ
الصَّحَى أَوْ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ»^۳.

دَرِ مُعْجَمِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ الْمُعَاَصِرَةِ فَرَاهِمِ اَوَزْدَهْ لُغَوِي نَامِي وَ فَرَهَنْگِ نُوِيْسِ كُوشَايِ مِصْرِي،
زِنْدَه يَادِ دُكْتَرِ اَحْمَدِ مُخْتَارِ عَمَرِ (۱۹۳۳ - ۲۰۰۳ م.)، وَ هَمَّ كَارَانَشِ، هَمَّ جُنَيْنِ مِي خَوَانِيْمِ:

«رَائِعَةُ النَّهَارِ: مُعْظَمُهُ، وَ كَذَلِكَ رَائِعَةُ الصَّحَى. «هِيَ كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ»^۴.

۱. اَمَثَالِ وَ حِكْمِ، عَلِي اَكْبَرِ دَهْخُدَا، ج: ۶، تِهْرَان: مُؤَسَّسَهْ اِنْتِشَارَاتِ اَمِيْرِكَبِيْر، ۱۳۶۳ ه.ش.، ۱۱۸۶/۳.

۲. بَارَانِ بَحْشَايِشِ اِيْزْدِي خَاكِ اَسْتَاذِ عَرَبِي دَانِ قَفِيْدِ، زَوَانُ شَاذِ كَاظِمِ بَرِگِ نِيْسِي، رَا سِيْرَابِ گَرْدَانَا دَا! كَهْ زَمَانِي اَزْ اَوْ، قَرِيْبِ بَهْ اِيْنِ
مَضْمُونِ رَا پُرْسِيْدِمِ كَه: دَرِ خَوَانَدَنِ مَثْنِ هَايِ كِلَاسِيْكِ عَرَبِي، بَهْتَرِيْنِ / كَارَا مَد تَرِيْنِ فَرَهَنْگِ اَزْ بَرَايِ مُرَاجَعَاتِ دَمِ دَسْتِي كُدَامِ
اِثْتِ؟ وَ اَنْ دِيْدَهْ وَرِ، بَا ذِكَاوْتِ وَ بَصِيْرَتِي كَهْ اَوْ رَا بُوْدِ، فَرَمُوْد: «اَقْرَبُ الْمَوَارِدِ» «نَزْدِيكَ تَرِيْنِ اَبِشْخُورِ» اِثْتِ! ... پَا شُخِي بَشِيَارِ
هُوشْمَنْدَانِهْ بُوْدِ؛ وَ پَسَانُ تَرِ بَا زَهَا دُرُوسْتِي وَ سُنْجِيْدِكِي زَهْ نِمُوْدِ اَوْ رَا بَهْ تَجْرِبَتِ هَايِ مُكْتَرِ دَرِ يَافْتَمِ. ... بُرُزْگَا مَزْدَا كَهْ اَوْ بُوْدِ! وَ دَرِيْعِ
وَ دَزْدِ اَزْ رَفْتَنِ نَابِيُوْسَانِ وَي!

۳. اَقْرَبُ الْمَوَارِدِ فِي فَصْحِ الْعَرَبِيَّةِ وَ الشُّوْرَادِ، سَعِيْدِ الْخُوْرِي الشُّرْتُوْنِي اللُّبْنَانِي، [اَعْدَاد: اَشْعَدُ الطَّيْبِ]، ط: ۱، قُمْ: دَارِ الْاَنْسُوْةِ
لِلطَّبَاعَةِ وَ النَّشْرِ، ۱۳۷۴ ه.ش. / ۱۴۱۶ ه.ق.، ۴۵۹/۲.

۴. مُعْجَمُ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ الْمُعَاَصِرَةِ، الدُّكْتُوْرُ اَحْمَدُ مُخْتَارُ عَمَرِ - بِمُسَاعَدَةِ فَرِيْقِ عَمَلِ -، ط: ۱، الْقَاهِرَةُ: عَالَمُ الْكُتُبِ،
۱۴۲۹ ه.ق.، ۹۶۱/۲.

أستاذ مُحَمَّد فَرِيد خورشید عَدْنَانِي (١٩٥٣ - ١٩٨١ م.)، شاعر و داستان‌نویس و آدیبِ فِلِسْطِينِي و عَضْوِ اِفْتِخَارِي فَرْهَنْگِ سِتَانِ زَبَانِ عَرَبِي اَزْدَنْ، که یکی از واژه‌پژوهانِ سَرَامَدِ عَرَبِي دان بود در روزگار ما، در کتابِ سَوْدُبُخْشِ مُعْجَمِ الْأَعْلَاطِ اللَّغَوِيَّةِ الْمُعَاصِرَةِ می‌گوید:

«رَائِعَةُ النَّهَارِ لَا رَابِعَةَ النَّهَارِ

وَيَقُولُونَ: رَأَيْتُ رَامِرًا فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ، يُرِيدُونَ وَسَطَهُ أَوْ مُعْظَمَهُ. وَالصَّوَابُ: رَأَيْتُهُ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ، كَمَا يَقُولُ مُحِيطُ الْمُحِيطِ، وَأَقْرَبُ الْمَوَارِدِ، وَالْوَسِيطُ.

وَمِمَّا قَالَهُ الْوَسِيطُ: رَائِعَةُ الضُّحَى وَرَائِعَةُ النَّهَارِ: مُعْظَمُهُ. يُقَالُ: هُوَ كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ الضُّحَى، أَوْ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ.

أَمَّا رَائِعَةُ الشَّيْبِ فَمَعْنَاهَا: أَوَّلُ شَعْرَةٍ تَبْدُو مِنْهُ»^١.

در شماری از دیگر منابع تصحیح لغوی و جز آن نیز، به این نادرستی کازبُردِ «رَابِعَةُ النَّهَارِ» به جای «رَائِعَةُ النَّهَارِ» تصریح شده است^٢.

آن سان که از تأمل در توضیحاتِ فَرْهَنْگِ نَوِيسَانِ پيش گُفْتِه و گُفْتِ آوَرْدِه‌ای عَدْنَانِي درمی یابیم، معنایِ «رَائِعَةُ النَّهَارِ»، میانه‌های روز و زمانی است که در آن روشنائیِ روز دامن گُشْتَرِ است و به اصطلاح آفتاب پهن شده است.

از قضا در زبانِ فارسی اِشْمِ مُرَكَّبِ «آفتاب پهن» را هم داریم؛ و آن، به زمانی از روز اِظْلَاقِ می‌گردد که آفتاب کاملاً برآمده و نور آن همه جا را فرا گرفته است^٣.

گمان می‌کنم أحياناً همين کَلِمَةُ «آفتاب پهن» مُعَادِلِ فارسیِ بَدِي از برای لَفْظِ «رَائِعَةُ النَّهَارِ» عَرَبِي نباشد، یا دست کم بِنَقْدِ از آنچه در بعض فَرْهَنْگ‌هایِ عَرَبِي به فارسی دیده‌ام دقیق‌تر باشد.

١. مُعْجَمِ الْأَعْلَاطِ اللَّغَوِيَّةِ الْمُعَاصِرَةِ - يُعَالِجُ الْأَعْلَاطِ اللَّغَوِيَّةِ الْمُعَاصِرَةَ وَيَبَيِّنُ صَوَابَهَا مَعَ الشَّرْحِ وَالْأَمْثَلِ - مُحَمَّدُ الْعَدْنَانِي، ط: بیروت: مَكْتَبَةُ لُبْنَانِ، ١٩٨٩ م.، ص ٢٤٧، ش ٧١٢.

٢. نمونه را، بنگر:

مُعْجَمُ الْأَوْهَامِ وَالْأَخْطَاءِ فِي صَيْغِ الْأَسْمَاءِ، الدُّكْتُورُ نَعْمَةُ رَحِيمِ الْعَزَاوِي، ط: ١، بَغْدَاد: الْمَجْمَعُ الْعِلْمِيُّ، ١٤٢٥ - ١٤٣٢ هـ. ق. ١٠/ ١٤٦؛ مُعْجَمُ الْمُنتَقَى مِنَ الْخَطَأِ وَالصَّوَابِ فِي اللَّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ، الدُّكْتُورُ شَامِلُ الشَّاهِين، ط: ١، بی‌جا: دار غارِ جِراء، بی‌تا، ص ١٣٩؛ مُعْجَمُ التَّعْبِيرِ الْإِصْطِلَاحِي فِي الْعَرَبِيَّةِ الْمُعَاصِرَةِ، الدُّكْتُورُ مُحَمَّدُ مُحَمَّدِ دَاوُد، الْقَاهِرَةَ: دَارُ عَرِيبِ لِلطَّبَاعَةِ وَالتَّنْشِيرِ وَالتَّوْزيعِ، ٢٠٠٣ م.، ص ٤١٩.

٣. بنگر: فَرْهَنْگِ جَامِعِ زَبَانِ فارسی، زَبِيرِ نَظَرِي: دَكْتَرِ عَلِي أَشْرَفِ صَادِقِي، ج: ١، حَرْفِ آ، ج: ١، تَهْرَان: فَرْهَنْگِ سِتَانِ زَبَانِ وَادَبِ فارسی، ١٣٩٢ هـ. ش.، ص ٧٩٥.

آن «نیم‌روزان» هم که در لغت‌نامه دهخدا ذیل «کالشمس فی رابعة النهار» آمده بود: «چون آفتاب در نیم‌روزان»، به جای خود، مُعادلی خوب‌ست؛ زیرا می‌دانیم که روشنای روز عمده در نیم‌روزان گسترده‌گی دارد.

در بعضی فرهنگ‌های عربی به فارسی که در هنگام تسوید این سطرها در دست رس داشتیم، دیدم در برابر «رائعة النهار» تعبیرهای دیگر آورده‌اند که بعضاً مناسب نیستند.

زنده‌یاد استاد دکتر آذرتاش آذرنوش، در فرهنگ‌گی که بر پایه فرهنگ هانس ور تألیف کرده است و مقبولیت عام یافته، و همچنین برخی از فرهنگ‌نویسان پیش از ایشان و پس از ایشان، نوشته‌اند: «فی رابعة النهار: در روز روشن»^۱؛ که کمابیش درست است، ولی ای بسا دقیق‌تر نیز می‌توان گفت.

در نسخه انگلیسی فرهنگ هانس ور که مبنای کار دکتر آذرنوش بوده است، «فی رابعة النهار» را «In broad daylight» معنی کرده‌اند.^۲

در فرهنگ عربی - انگلیسی المورد و برخی از دیگر فرهنگ‌های عربی - انگلیسی نیز همین معنای «Broad daylight»، و همچنین «Broad day»، از برای «رابعة النهار» درج شده است.^۳

آقای دکتر آیت‌الله زرمحمدی در فرهنگ امروزین عربی - فارسی آورده است: «فی رابعة النهار: در روز روشن، در دل روز»^۴؛ که از آن «در روز روشن» و بس، - به تعبیر شایع در محاوره: - «یک هوا» بهتر و کامل‌تر است و البته روشن‌گرت.^۵

۱. یگر: فرهنگ معاصر عربی - فارسی - بر اساس فرهنگ عربی - انگلیسی هانس ور، آذرتاش آذرنوش، ج: ۱۷، تهران: نشر نی، ۱۳۹۴ ه. ش.، ص: ۳۹۹؛ فرهنگ مترجم - عربی - فارسی، - محمد حسینی باتمان علیچ، ج: ۱، تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶ ه. ش.، ص: ۱۱۶۳؛ فرهنگ نوین (عربی - فارسی) ترجمه القاموس العصري تألیف الیاس أنطون الیاس، به اهتمام: سید مصطفی طباطبائی، ج: ۱۰، تهران: کتاب‌فروشی و چاپ‌خانه اسلامی، ۱۳۷۷ ه. ش.، ص: ۲۶۹.

۲. یگر:

A Dictionary of Modern Written Arabic, Hans Wehr, Edited by: J M Cowan, New York, 1976, p. 368.
۳. یگر: المورد (قاموس عربی - انگلیزی)، الدكتور وحی البعلبکی، ط: ۷، بیروت: دار العلم للملايين، ۱۹۹۵ م.، ص: ۵۶۷؛ و: القاموس العصري (عربی - انگلیزی)، الیاس أنطون الیاس و إدوار ا. الیاس، ط: ۹، القاهرة: المطبعة العصرية، ۱۹۶۸ م.، ص: ۲۶۹؛ و: معجم الحفاظ للمتصاحبات العربیة (عربی - انگلیزی)، الدكتور الظاهر بن عبد السلام هاشم حافظ، ط: ۱، بیروت: مکتبة لبنان ناشرون، ۲۰۰۴ م.، ص: ۱۵۱.

۴. فرهنگ امروزین عربی - فارسی، آیت‌الله زرمحمدی، ج: ۱، تهران: انتشارات آوای خاور، ۱۴۰۳ ه. ش.، ص: ۱۳۸۵/۲.

۵. این فرهنگ امروزین عربی - فارسی، از پرملاظ‌ترین فرهنگ‌های عربی به فارسی تألیف شده در زمان ماست و اگر به‌ویژه از حیث برابریهاها تفتیح و تکمیل گردد، بشمار ممتازتر و دل‌خواه‌تر از این خواهد شد که هست.

دَرِ الْمُعْجَمِ الْحَدِيثِ نِيزِ مِی خَوَانِیْمِ: «رَائِعَةُ النَّهَارِ: وَسَطِ رَوْزِ یَا أَغْلِبِ أَنْ»^۱.

دَرِ الْمُتَّجِدِ الْأَبْجَدِيِّ، بِه تَبَعِ شُمَارِیِ اَز دِیْگَرِ فَرْهَنْگِ هَايِ عَرَبِیِ اَمْدَه اَسْت: «رَائِعَةُ النَّهَارِ أَوْ الضُّحَى: مُعْظَمُهُ»^۲. دَرِ تَرْجَمَهُ اَقَايِ رِضَا مَهْيَارِ اَز اِیْنِ فَرْهَنْگِ مِی خَوَانِیْمِ: «رَائِعَةُ النَّهَارِ أَوْ الضُّحَى: بَیْشْتَرِیْنِ قِسْمَتِ رَوْزِ»^۳. دَرِ تَرْجَمَهُ مَرْحُومِ اَحْمَدِ سَیْتَاخِ اَز هَمِیْنِ فَرْهَنْگِ مِی خَوَانِیْمِ: «رَائِعَةُ النَّهَارِ»^۴: غَايَتِ رَوْشَنِیِ رَوْزِ»^۵. ... شَایِدِ شُمَا نِيزِ بَا مَنِ هَمِّ عَقِيدَه بَاشِیْدِ کِه اَز اِیْنِ دُومِیِ چِیزِ بَیْشْتَرِیِ دَسْتِ گِیْرِمَا مِی شَوَدِ تَا اَوَّلِیِ.

چُنَا نِ کِه دَرِ نِوِشْتَارِ اُسْتَاذِ عَدَنَانِیِ هَمِ نَقْلِ شُدِ، دَرِ الْمُعْجَمِ الوَسِیْطِ مِی خَوَانِیْمِ: «رَائِعَةُ الضُّحَى وَ رَائِعَةُ النَّهَارِ: مُعْظَمُهُ. یُقَالُ: هُوَ کَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ الضُّحَى، أَوْ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ»^۶. دَرِ تَرْجَمَهُ الْمُعْجَمِ الوَسِیْطِ بِه قَلَمِ مَرْحُومِ مُحَمَّدِ بَنْدَرِزِیْگِیِ اَمْدَه اَسْت: «رَائِعَةُ الضُّحَى: وَسَطِ چَاشْتِ. رَائِعَةُ النَّهَارِ: نِیْمَرْوِزِ. گَوِیْنِدِ: هُوَ کَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ الضُّحَى، أَوْ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ: اَوْ مِثْلِ خُورِشِیْدِ چَاشْتِ یَا مِثْلِ اَقْتَابِ نِیْمَرْوِزِیِ اسْت»^۷.

دَرِ مُنْجِدِ الطَّلَابِ نِيزِ مِی خَوَانِیْمِ: «رَائِعَةُ النَّهَارِ أَوْ الضُّحَى: مُعْظَمُهُ»^۸. دَرِ تَرْجَمَهُ مُنْجِدِ الطَّلَابِ بِه قَلَمِ هَمَانِ مَرْحُومِ مُحَمَّدِ بَنْدَرِزِیْگِیِ اَمْدَه اَسْت: «رَائِعَةُ النَّهَارِ أَوْ الضُّحَى: رَوْشَنَايِیِ ظَهْرِ»^۹.

رَوَانِ شَاذِ اُسْتَاذِ پَرِوِزِ اَتَا بَکِیِ، دَرِ فَرْهَنْگِ جَامِعِ کَاژِیْزِیِ فَرْزَانَ نِوِشْتَه اَسْت: «رَائِعَةُ النَّهَارِ: بَخْشِ بَیْشْتَرِ رَوْزِ»^{۱۰}: کِه نَمِیِ دَانَمِ اَز نِگَاهِ شُمَا گَوِیَا شْتِ یَا نَه.

۱. الْمُعْجَمِ الْحَدِيثِ (فَرْهَنْگِ لُغَتِ نَوِیْنِ اِعْرَبِیِ بِه فَارَسِیِ)، نَاصِرِ عَلِیِ عَبْدِاللهِ (حِکْمَتِ) - وَ دُهْرَا رَحْمَانِیِ، ج: ۱، تَهْرَانَ: مَجْمَعِ عِلْمِیِ وَ فَرْهَنْگِیِ مَجْدِ، ۱۳۹۲ ه. ش.، ص: ۲۵۱.

۲. الْمُتَّجِدِ الْأَبْجَدِيِّ، ط: ۱ - اَفِیْستِ اَز رَوْیِ طَبِیعِ "دَارِ الْمَشْرِقِ" لُبْنَانِ - طَهْرَانَ: مَوْسَسَةُ الْقَفِیْهِ لِلطَّبَاعَةِ وَ النَّشْرِ، ۱۳۶۳ ه. ش.، ص: ۴۶۴.

۳. فَرْهَنْگِ اَبْجَدِیِ - اَلْفَبَاغِیِ اِعْرَبِیِ - فَارَسِیِ اِتْرَاجَمَهُ کَامِلِ الْمُتَّجِدِ الْأَبْجَدِیِ - مُتْرَاجِمِ: رِضَا مَهْيَارِ، ج: ۲، تَهْرَانَ: اِنْتِشَارَاتِ اِسْلَامِیِ، ۱۳۷۵ ه. ش.، ص: ۴۱۳.

۴. «أَوْ الضُّحَى» رَا اَنْدَاخْتَه اَسْت! ... چِرا؟ ... لَابِدِ لَازِمِ نَبُودَه! ... اِیْنِ نِصَارَايِ لُبْنَانِ چِیزِ هَايِ نَالَازِمِ زِیَادِ مِی نِوِیْسَنْد!!

۵. فَرْهَنْگِ دَانِشْگَاهِیِ - عَرَبِیِ - فَارَسِیِ اِتْرَاجَمَهُ الْمُتَّجِدِ الْأَبْجَدِیِ - مُتْرَاجِمِ: اَحْمَدِ سَیْتَاخِ، ج: ۳، تَهْرَانَ: اِنْتِشَارَاتِ فَرْحَانَ، ۱۳۸۶ ه. ش.، ص: ۴۳۵.

۶. الْمُعْجَمِ الوَسِیْطِ، قَامِ یَاخْرَاچِیِ: اِبْرَاهِیْمِ مُصْطَفِیِ - وَ - اَحْمَدِ حَسَنِ الرَّیْثَاتِ - وَ - حَامِدِ عَبْدِالقَادِرِ - وَ - مُحَمَّدِ عَلِیِ النَّجَّارِ - وَ - ...، ط: ۴، القَاهِرَةُ: مَجْمَعُ اللُّغَةِ الْعَرَبِیَّةِ - وَ - مَكْتَبَةُ السَّرُوقِ الدَّوْلِیَّةِ، ۱۴۲۵ ه. ق.، ص: ۳۸۲.

۷. فَرْهَنْگِ الْمُعْجَمِ الوَسِیْطِ - عَرَبِیِ - فَارَسِیِ - دَكْتَرِ اِبْرَاهِیْمِ اَنْیَسِ - وَ - دَكْتَرِ عَبْدِالحَلِیْمِ مَنْتَصِرِ - وَ - عَطِیَه الصَّوَالِحِیِ - وَ - مُحَمَّدِ خَلْفِ اَحْمَدِ، مُتْرَاجِمِ: مُحَمَّدِ بَنْدَرِزِیْگِیِ، ج: ۲، تَهْرَانَ: اِنْتِشَارَاتِ اِسْلَامِیِ، ۱۳۸۶ ه. ش.، ص: ۸۲۳ / ۱.

۸. مُنْجِدِ الطَّلَابِ، نَظَرُ فِیْهِ وَوَقَّفَ عَلِیِ ضَبْطِهِ: فُوَادِ اَفْرَامِ التُّیْسْتَانِیِ، ط: ۴، بَیْرُوتِ: الْمَطْبَعَةُ الْکَاثُولِیْکِیَّةُ، ص: ۲۷۱.

۹. فَرْهَنْگِ جَدِیدِ عَرَبِیِ - فَارَسِیِ اِتْرَاجَمَهُ مُنْجِدِ الطَّلَابِ، بِه صَمِیْمَةُ فَرَايِدِ الْاَدَبِ، مُتْرَاجِمِ: مُحَمَّدِ بَنْدَرِزِیْگِیِ، وَ بَیْرَايِشِ جَدِیدِ، ج: ۴، تَهْرَانَ: اِنْتِشَارَاتِ اِسْلَامِیِ، ۱۴۰۰ ه. ش.، ص: ۲۵۱.

۱۰. فَرْهَنْگِ جَامِعِ کَاژِیْزِیِ فَرْزَانَ - عَرَبِیِ - فَارَسِیِ اِرْ دِیْرِیْنِه اَبَا مِ عَرَبِ تَا نَوْرِیْنِ وَ اَزْگَانَ عِلْمِ وَ اَدَبِ، پَرِوِزِ اَتَا بَکِیِ، ج: ۱، تَهْرَانَ: نَشْرِ وَ پَرِوِشِ فَرْزَانَ رَوْزِ، ۱۳۷۸ - ۱۳۸۰ ه. ش.، ص: ۱۳۱۵ / ۲.

به نظر می‌رسد شماری از فرهنگ‌نویسان ما در فهم و گزارش تعبیر «رائعة النهار» لختی سردزگمی دارند و برخی سخت دروا شده‌اند.

أديب لبّانِي، جُبران مَسعود، در الزائد نويشته است: «رائعة النهار أو الضحى: مُعظّمُهُ»^١؛ ولي أنوشه ياد أستاذ دُكتر رضا أنزابي نژاد در ترجمه آن مرقوم داشته است: «رائعة النهار أو الضحى: روشن‌ترین روز»^٢. ... شاید کلمه‌ای مثل «بخش» یا «قسمت» از قلم روان شاد دُکتر أنزابي نژاد افتاده است. ... در فرهنگ رائد الطلاب، همان عبارت را آقای عَبْد السّاتر قَمري چنين به فارسی نقل کرده است: «رائعة النهار أو الضحى: قسمت اعظم روز»^٣.

باری، گمان می‌کنم اگر عرض کنم: برابرنهی دقیق از برای «رائعة النهار» یکی از دزدسزهای فرهنگ‌نویسان ما بوده است (و جای تأمل و تدقیق بیشتر هم دارد)، چیز نامربوطی نگفته باشم؛ هرچند غالب آنچه به تسامح و توسع بر قلم‌ها رفته است نیز بی‌راه نیست و گمابیش مقصود غایی را می‌رساند.

حق آن است که خود عرب‌ها هم با عباراتی از قبیل «رائعة النهار أو الضحى: مُعظّمُهُ» که پیوسته تکرار کرده و از روی دست هم رونویس می‌کرده‌اند^٤، چندان مددی به وضوح مطلب نمی‌رسانیده‌اند.

١. الزائد - مُعجَمُ لُغَوِيٍّ عَصْرِيٍّ رُتِبَتْ مُفْرَدَاتُهُ وَفَقَّاحًا لِخُرُوفِهَا الْأُولَى - جُبران مَسعود، ط: ٧، بیروت: دار العِلْمِ لِلْمَلایین، ۱۹۹۲ م، ص ۳۷۷.
٢. الزائد - فَرْهَنْگِ الْأَبْنائِي عَرَبِيٍّ - فارسی - تألیف: جُبران مَسعود، ترجمه: دُکتر رضا أنزابي نژاد، ویراستار: دُکتر مُحَمَّد فاضلی، ج: ١، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی - ع - ١٣٧٣ ه. ش، ١/ ٨٢٥.
٣. فَرْهَنْگِ رَائِدِ الطَّلَابِ - عَرَبِيٍّ بِعَرَبِيٍّ أَوْ عَرَبِيٍّ بِفَارِسِيٍّ - تألیف: جُبران مَسعود، ترجمه: عَبْد السّاتر قَمري، ج: ٣، تهران: مؤسسه انتشارات یادواره کتاب، ١٣٨٩ ه. ش، ص ٣٣٧.
٤. نیز نگر: مُعجَمُ الطَّلَابِ فِي الْمَأْنُوسِ مِنْ مَثَنِ اللَّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَالْأَصْطِلَاحَاتِ الْعِلْمِيَّةِ وَالْعَصْرِيَّةِ، جُرجس هَمَام السُّوَيْريّ اللُّبْنَانِي، بَعِيداً (لُبْنان): الْمَطْبَعَةُ الْعُثْمَانِيَّةُ، ١٩٠٧ م، ص ٣٨٧؛ و: مُحِيطُ الْمُحِيطِ (قاموش مُطَوَّلٌ لِلَّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ)، الْمُعَلِّمُ بَطْرُس البُيْستَانِي، بِيروت: مَكْتَبَةُ لُبْنان، ١٩٨٧ م، ص ٣٦٠؛ و: فَطْرُ الْمُحِيطِ، الْمُعَلِّمُ بَطْرُس البُيْستَانِي، بِيروت، ١٨٦٩ م، ص ٨١٧؛ و: الْوَالِي (مُعجَمٌ وَسَيِّطٌ لِلَّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ)، الشَّيْخُ عَبْد الله البُيْستَانِي، مَكْتَبَةُ لُبْنان، ص ٢٤٩؛ و: مُعجَمُ الْمُصْطَلَحَاتِ وَالتَّرَاكِيِبِ وَالأَمْثَالِ الْمُتَدَاوِلَةِ، د. مُحَمَّد بن حَمْسَن بن عَقِيل مَوْتَسَى السَّرِيف، ط: ١، جُدَّة: دار الأَنْدَلُسِ الْخَضْرَاءِ لِلنَّشْرِ وَالتَّوْزِيْعِ، ١٤١٩ ه. ق، ص ٩٩، ش ١٩٩؛ و: الْمُعجَمُ الْمُجَمَّعِي، عَبْد الحَسَنِ مُحَمَّد عَلِي بَقَال، تَقْدِيم: الدُّكْتُور أَبُو القَاسِمِ كُرْجِي - وَ الدُّكْتُور السَّيِّد مَرْتَضَى آيَةَ الله زَادَة السَّرِيزَانِي، ط: ١، طَهْران: مَوْسَسَةُ الطَّبَاعَةِ وَالتَّشْرِ لِجَامِعَةِ طَهْران، ١٤١٦ - ١٤١٨ ه. ق. / ١٣٧٥ - ١٣٧٦ ه. ش، ص ٢٩ / ٤؛ و: الْمُعجَمُ الْوَسِيْطِي، د. ناصِر سَيِّد أَحْمَد - وَ د. مُصْطَفَى مُحَمَّد - وَ أ. مُحَمَّد دَرُويش - وَ أ. أَيَمَن عَبْد الله، بِيروت: دار إحياء التَّراث الْعَرَبِيَّة، ص ٢٢٩؛ و: الْمُعجَمُ الْمُدْرَسِي،: مُحَمَّد حَبِيب أَبُو حَزْب، تَدْقِيق: ندوة التَّوْرِي، دِمَشْق: وزارة التَّوْرِيَّة - وَ دار طلاس لِلدَّرَاسَاتِ وَالتَّرْجَمَةِ وَالتَّشْرِ، ١٤٠٦ ه. ق. / ١٩٨٥ م، ص ٤٤٢؛ و: الْمُعجَمُ الْعَرَبِيُّ الْأَسَاسِي لِلنَّاطِقِيْنَ بِاللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ وَتَعَلِّمِهَا، تَأليف وإعداد: جَمَاعَةُ مِنْ كِبَارِ اللُّغَوِيِّينَ الْعَرَبِ، تونس: الْمُتَنْظَمَةُ الْعَرَبِيَّةُ لِلتَّوْرِيَّةِ وَالثَّقَافَةِ وَالعُلُومِ - وَ لاروس، ١٤٢٤ ه. ق، ص ٥٦١؛ و: الْمُعجَمُ الْوَجِيز، الْفَاهْرَةُ: مَجْمَعُ اللَّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ، ١٤١٥ ه. ق. / ١٩٩٤ م، ص ٢٨٢؛ و: ...

از معدود کسانی که از قالب این عبارت کلیشه‌ای ناروشنگر و نظائر آن قدزکی درآمده، اُدیب و فرهنگ‌نویس و سخن‌پراگن نامی عرصه رسانه، حسن سعید الکریمی^۱ (۱۹۰۵ - ۲۰۰۷ م)، صاحب مجموعه بلندآوازه قول علی قول است. او در فرهنگ عربی پُرفایده و آرزنده‌ای که تحت عنوان اَلْهَادِي إِلَى لُغَةِ الْعَرَبِ تَأْلِيفَ كَزْدَةَ اَسْت، می‌نویسد:

«رَائِعَةُ الصُّحَى أَوْ رَائِعَةُ النَّهَارِ هِيَ وَصْحُ الصُّحَى أَوْ النَّهَارِ، وَيُقَالُ: هُوَ كَالشَّمْسِ فِي رَائِعَةِ الصُّحَى، أَوْ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ، أَيُّ هُوَ مَثَلٌ فِي الْوُضُوحِ وَالشُّهُرَةِ»^۲.

ملاحظه می‌فرمایید که دیگر بحث از «مُعْظَم» نهار که تصوّر آن خالی از اینهام نخواهد بود، نیست. ... «وَصَح» یعنی همان روشنی و روشنای خودمان ... گاه، مثلاً در مورد «طریق»، به معنای میانه و بخش واضح و مسلوک و کوفته آن نیز می‌آید.

یکی دیگر از معاصران بالصرّاحه نوشته است: «رَائِعَةُ النَّهَارِ: وَسَطُهُ»^۳.

بعضی واژه‌پژوهان عربی‌دان روزگار ما، از بُن بدین گراییده‌اند که «رَائِعَةُ النَّهَارِ» به دو گونه / در دو معنی به کار می‌رود؛ یکی، در معنای نیمه روز (/ مُنْتَصَف النَّهَارِ)، هنگامی که تابش خورشید و گرمی آن فزونی گرفته است - مثلاً در جمله «زَالَ الصُّبَابُ عِنْدَ رَائِعَةِ النَّهَارِ»؛ و دیگر، در تعبیر کنایی از آنچه وُضُوح بسیار دارد - مثلاً در جمله «يَعْمَلُ الْمُخْلِصُونَ فِي رَائِعَةِ النَّهَارِ وَلَا يَسْتَحْفُونَ»؛ و البته میان این دو معنی نیز پیوندی تواند بود؛ چه، «رائع» بنا بر اصل ماده لَعَوَى، چیزی است که از زیبایی و خوبی یا فراوانی آن یکه می‌خوریم و باعث «رُوع» (شگفتی یا خوشایندی یا ترس) می‌گردد؛ و «رائع» از همین باب می‌تواند در تعبیری اشتعاری از برای بیان آشکارگی چیزی به کار رود. آنچه هم در نیمه روز و زیر تابش آفتاب واقع می‌گردد، در نهایت آشکارگی است و غیر قابلِ اِحفاء^۴.

باری، خواه این توجیهاات را مَرَبُوط بدانیم و اُسْتَوَار بدانیم و خواه مُشْتَى رَسَن بازی به قَصْد در هم بافتن آسمان و ریسمان بشماریم، و خواه آن تَفْكِیک دو معنی را بپذیریم و خواه نَبْذیریم، مُسَلِّم این است که کار بُرْد «رَائِعَةُ النَّهَارِ» از برای عربی‌دان، از حیث لَفْظی، کمابیش همان زمانی را تداعی می‌کند که ما فارسی‌گویان «اَفْتَابِ پَهَن» و «نیم‌روزان» می‌گوییم و البته در تعبیر کنایی بیش و کم آن معنی را اِفَادَت می‌کند که ما با تعبیر «روز روشن» بیان می‌داریم.

۱. «کریمی» منسوب است به «طولكرم» در فلسطین... بعضی به خطا شهرت او را «کریمی» می‌خوانند.

۲. اَلْهَادِي إِلَى لُغَةِ الْعَرَبِ - قاموس عربی - عربی، حسن سعید الکریمی، ط: ۱، بیروت: دار لبنان لِلطَّبَاعَةِ وَالنَّشْر، ۱۴۱۱ هـ. ق، ۲/ ۲۳۷.

۳. مُعْجَمُ الْمُشْتَقَاتِ مِنَ الْخَطِّ وَالصَّوَابِ فِي اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ، الدُّكْتُور شَامِلُ الشَّاهِين، ط: ۱، بی‌جا: دار غارِ جِراء، بی‌تا، ص ۱۳۹.

۴. سَنَج: مُعْجَمُ التَّغْيِيرِ الْأَصْطِلَاحِي فِي الْعَرَبِيَّةِ الْمُعَاَصِرَةِ، الدُّكْتُور مُحَمَّدُ مُحَمَّد دَاوُد، الْقَاهِرَة: دار غَرِيب لِلطَّبَاعَةِ وَالنَّشْرِ وَالتَّوْزِيعِ، ۲۰۰۳ م، ص ۴۱۹.

الْحَاصِلُ، «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» يَعْنِي: مَا نُنْدِ خَوْشِيدَ دَرِ نَيْمِ رُوزَانِ (/ دَرِ هَنْگَامِ أَفْتَابِ پَهْنِ / دَرِ رُوشَنَايِ رُوزِ)؛ وَ هَمَّ ضَبَطَ أَنْ بَا نُوَيْسِشِ «رَابِعَةَ» نَادْرُسْتِ اشْتِ وَ هَمَّ كُوجَوِيِي بَدَانِ ذِيْلِ «رَابِعَةَ» دَرِ مَعْنَايِ «رَبِيعِ، يَكِ چَهَارَمِ» (؟) نَابِجَاشْتِ.

*

پیش از به پایان بُرَدَنِ اَيْنِ سَخْنِ، شَايِشْتِه اشْتِ يَادَاوَرِي كُنَم:

دَرِ بَحْشِ «تَرْكِيْبَاتِ خَارِجِي» فَرْهَنْگِ فَازِسِي رُوانِ شَاذِ دُكْتَرِ مُحَمَّدِ مُعِينِ، «كَالشَّمْسِ فِي وَسْطِ السَّمَاءِ» آمَدِه اشْتِ^۱؛ وَ لِيْ اَزِ «كَالشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ النَّهَارِ» يَا «كَالشَّمْسِ فِي وَسْطِ النَّهَارِ» نِشَانِي نِيَسْتِ.

۱. بَگَر: فَرْهَنْگِ فَازِسِي، دُكْتَرِ مُحَمَّدِ مُعِينِ، ج: ۹، تَهْرَان: مَوْسَسَسَهٗ اِنْشَارَاتِ اَمِيْرَكَبِيْر، ۱۳۷۵ ه.ش.، ۴ / بَحْشِ دُوْمِ، ص ۲۳۹.